

ŽIVOT EVANGELIČKY V ČECHÁCH NA KONCI 18. STOLETÍ: OBRAZ ŽENY V KORESPONDENCI TOLERANČNÍCH LUTERSKÝCH KAZATELŮ ZE SLOVENSKA

Hana STOKLASOVÁ

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Ústav historických věd
Studentská 95
532 10 Pardubice 2
Česká republika
hana.stoklasova@upce.cz
ORCID: 0000-0001-8553-3719

STOKLASOVÁ, Hana. *The life of an Evangelical Woman at the end of the 18th Century: An Image of Women Cast by the Correspondence of Toleration Preachers from Slovakia*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2023, vol. 27, no. 1, pp. 17-37, ISSN 1338-7219. DOI: 10.17846/SHN.2023.27.1.17-37.

The article deals with the status of women in an evangelical community in Bohemia at the end of the 18th century. A letter correspondence between preachers and the Superintendent of the Lutheran Congregation in Prešpurk, Michael Institoris Mošovský, is used as the primary source for the research of this issue. The correspondence is archived in the Library of Evangelic Lutheran Lyceum in Bratislava. After the Patent of Toleration was issued (in 1781) – which made it possible to establish Lutheran and Helvetic Confession congregations in Bohemia and Moravia – M. I. Mošovský assisted with the mediation of the arrival of preachers to newly-founded communities and maintained written contact with the preachers afterwards. He helped the new preachers, who were mainly from the area of present-day Slovakia (Upper Hungary), to solve numerous problems occurring during the process of founding Lutheran congregations in the Czech lands. The correspondence thus contains a number of interesting pieces of information about the day-to-day running of these communities and, last but not least, there are many references to women. Correspondence of preachers from the Czech congregations in Prague, Habřina, Kovánek, Křižlice, Horní Dubenky, and Krucemburk from the period of 1782–1803 was used.

Women appear in the preachers' letters in several different roles. They appear as members of the congregations, wives of the preachers, mothers of their children, but also as mothers of students who were sent to study in what was then Prešpurk, where M. I. Mošovský was taking over their patronage. Thus, studying of the letters sent by the Lutheran preachers offers a fairly comprehensive view on the position of women in Czech evangelical communities at the turn of the 18th and 19th century.

As emerged from the research, women played a relatively important role in establishing new communities, as after the declaration of the Patent of Toleration, they did not hesitate to proudly proclaim their Lutheran faith and demonstrated rigid attitudes in this regard. As members of the congregation, they were often in close contact with the preachers, providing them with food and minor domestic help. They enjoyed considerable trust for this. Among other things, the preachers did not hesitate to entrust them with delivering letters or money.

The studied correspondence also provides interesting information on the status of the preachers' wives. Most preachers came married. Those who were not married or were widowed were usually seeking a lifetime partner who would help them bear the difficult service in a foreign country. When choosing a future wife, the pastors preferred the environment from which they themselves were from, that is, they were mostly looking for wives in evangelical communities in Upper Hungary, where they had their close ones. The fate of Lutheran women was in many ways similar to that of other women at this time, including both high birth rate and mortality rate at a relatively young age, most often as result of complicated childbirths or tuberculosis. It can be inferred from the correspondence that the preachers' wives played a crucial role in the family, raising the children and shaping their religiosity. They also managed the running and economy of the household. Despite this, however, they had no major influence in matters of property and finance, even in cases regarding their own inheritance, for example. The letters do not fail to mention extramarital liaisons which the preachers most often had with their cooks or housekeepers. It was not uncommon for these affairs to be the cause of the preachers' transfers to different locations.

It also seems that many of the preachers' wives, as well as members of the congregation, were relatively well-educated. Sections of letters written by the wives of the pastors, mothers of the students who resided in Prešpurk, or by the members of the Lutheran communities themselves can be found in the correspondence. Who is particularly noticeable among these women is the wife of the superintendent Štěpán Leška. She was herself a writer and contributed some poems to Puchmajer's Almanac. The research shows that the more educated women were those who were members of urban Lutheran communities, as well as self-employed widows.

In general, it can be concluded that evangelical women living in Bohemia at the turn of the 18th and 19th century received greater respect from pastors than women living in Catholic environments. Furthermore, the evangelical women played an irreplaceable role in the building and stabilization of congregations at the beginning of the Toleration period.

Klíčová slova: 18. století; evangelická církev; augsburská konfese; postavení ženy; evangeličtí kazatelé; toleranční sbory;

Keywords: 18th century; Evangelical Church; Augsburg Confession; Status of Women; Protestant Preachers, Tolerance Congregations;

Úvod

Zatímco na počátku druhého milénia nebylo v české historiografii téma postavení ženy v dějinách ještě dostatečně probádáno, v posledních dvou dekádách byl tento dluh do značné míry vyrovnán. Postavení ženy a její role v různých historických etapách a v různých společenských vrstvách byly zmapovány řadou studií a monografií, nechybí ani sborníky, které tématu přidaly interdisciplinární rozměr či širší geografický záběr.¹ Badatelky a badatelé však přesto stále nachá-

¹ Vzhledem k množství vydaných prací a studií se omezíme jen na stručný přehled těch nejzákladnějších: LENDEROVÁ, Milena - KOPIČKOVÁ, Božena - BUREŠOVÁ, Jana - MAUR, Eduard. Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha, 2009; LENDEROVÁ, Milena (ed.). Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha, 2002; HRUBÁ, Michaela. Zvonění na sv. Alžbětu: odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku. Praha, 2011; LENDEROVÁ, Milena. K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století. Praha, 2016; BUREŠOVÁ, Jana. Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století. Olomouc, 2001; BAHENSKÁ, Marie - HECZKOVÁ, Libuše - MUSILOVÁ, Dana. O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky. Praha, 2014; BAHENSKÁ, Marie - HECZKOVÁ, Libuše - MUSILOVÁ, Dana. Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci. České Budějovice, 2017; VELKOVÁ, Alice. Schuld und Strafe: von Frauen began-

zejí nové okruhy tohoto tématu, jež čekají na své zpracování, a jedním z nich je i problematika postavení žen v církevních komunitách. Někteří historici se touto otázkou již okrajově zabývali, a to především pro období středověku a raného novověku,² částečně je tato problematika zpracována také pro prostředí Jednoty bratrské.³

Zcela nepovšimnuto však prozatím zůstává postavení žen v českých a moravských evangelických komunitách v tolerančním období, a to navzdory tomu že otázce formování evangelických sborů po vydání tolerančního patentu byla věnována již dostatečná pozornost, jejímž výsledkem je řada monografií a studií.⁴ Částečně je to způsobeno nedostatkem pramenů, neboť zmínky o ženách a jejich působení v tolerančních sborech, ať už helvetského či augsburského vyznání, se objevují spíše zřídka. Nejčastěji je nalézáme ve sborových kronikách nebo v pramenech vzniklých z činnosti patrimoniální správy, jedná se však o zmínky kusé a nahodilé.

O to cennější jsou informace, jež se nachází v korpusu dopisů, které posílali prešpurskému superintendentovi Michaelovi Institorisovi Mošovskému uherští pastoři, kteří přicházeli po vydání tolerančního patentu na nově vzniklá kazatelská místa v českých a moravských sborech. Archivní fond, v němž se tato korespondence nachází, je uložen v Knihovně evangelického lycea v Prešpurku, která je součástí Ústřední knihovny Slovenské akademie věd. Fond obsahuje téměř

gene Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. München, 2012; NEČASOVÁ, Denisa. Buduj vlast - posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945-1955. Brno, 2011; ČADKOVÁ, Kateřina - LENDEROVÁ, Milena - STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.). Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Pardubice, 2006; VOJÁČEK, Milan. Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Praha, 2007.

² ŠMAHEL, František. Ženy na okraji předhusitské společnosti: konkubíny vesnických farářů. In Historické listy, 1992, č. 2, s. 17-19; REJCHRTOVÁ, Noemi. Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské. In Husitství - reformace - renesance. Praha, 1994, s. 747-753; HÁS, Jiří. Něco o manželkách husitských hejtmanů. In Heraldika a genealogie, 2007, 40, č. 3-4, s. 227-232.

³ CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Žena v Jednotě bratrské: zásady, postavy a dědictví. Praha, 1942; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. O manželkách kněží, farářů a kazatelů. In Facta probant homines. Praha, 1998, s. 479-489; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. Moravské exulantky v obnovené Jednotě bratrské v 18. století: obrazy ze života. Praha, 2014.

⁴ Ze starších prací pouze výběrově: KAŠPAR, Ludvík Bohumil. Po stu letech: památník reformované církve Českomoravské. Praha, 1881; BEDNÁŘ, František. Památník Českobratrské církve evangelické. Praha, 1924; HREJSA, Ferdinand. Dějiny České evangelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech. Praha, 1927; TOUL, Jan. Jubilejní kniha českobratrské evangelické rodiny. České Budějovice, 1931; PRAŽÁK, Richard. Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha, 1962; MEDEK, Zdeněk. Na slunce a do mrazu: první čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě. Praha, 1982; RYCHETSKÝ, Čestmír. Kazatelé a sbory A. V. a H. V. v Čechách a na Moravě 1781-1918. Praha, 1983. Z novějších prací patří mezi nejdůležitější: Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě I-VI, Praha, 1995. MELMUKOVÁ, Eva. Patent zvaný toleranční. Neratovice, 2013; MACEK, Ondřej (ed.). Po vzoru Berojských: život a víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době. Praha, 2008; NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.). Čeští nekatolíci v 18. století: mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí. Ústí nad Labem, 2007; NEŠPOR, Zdeněk R.. Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století. Ústí nad Labem, 2004; JUST, Jiří - NEŠPOR, Zdeněk R. - MATĚJKA, Ondřej. Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha, 2009.

4000 listů a mezi nimi je více než 300 dopisů odeslaných z českých a moravských sborů luterského vyznání.⁵ M. I. Mošovský pomáhal těmto sborům zprostředkovat kazatele z Uher, přičemž velkou většinu z nich osobně znal, a proto s nimi zůstal v čilém korespondenčním styku i po jejich příchodu do nových působišť. Mošovskému však nepsali pouze kazatelé, v souboru se nachází asi 30 dopisů od členů luterských komunit, z nichž největší část tvoří dopisy členů pražského sboru.⁶

Listy odesílané z Čech a Moravy byly psány v rozmezí let 1782-1803 a zahrnují období od vydání tolerančního patentu do smrti M. I. Mošovského. Obsah listů vždy závisel na osobnosti konkrétního pisatele a jeho názorové orientaci, obecně se však dá říci, že v 80. letech kazatelé podávali Mošovskému zprávy o budování sborů, o jejich členech, o věroučných problémech či finančních záležitostech, od přelomu 80. a 90. let, kdy už se nové sbory alespoň částečně stabilizovaly, se stále častěji stává obsahem korespondence soukromý a každodenní život kazatelů a jejich rodin, vnitřní záležitosti sborových komunit, život studentů, kteří studovali v Prešpurku a Mošovský na ně dohlížel, či zprávy týkající se komunity luterských kazatelů pobývajících v Čechách a na Moravě. Právě tyto listy jsou zdrojem řady informací, které se týkají postavení žen, neboť kazatelé se často zmiňovali o svých manželkách, členkách sborů, matkách studentů a občas se v korespondenci dokonce nacházejí pasáže, které psaly nebo diktovaly samy ženy.

⁵ Knihovna Evangelického lycea v Bratislavě (dále jen KELB), fond. (dále jen f.) Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803). Osobnosti Michala Institorise Mošovského věnovala největší pozornost Eva Kowalská. Srov. KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava, 2001, s. 141-165; KOWALSKÁ, Eva. *Neznámy Institoris? Pokus o portrét Michala Institorisa Mošovského (1731-1803)*. In *Slovenská literatúra*, 2000, roč. 47, s. 429-442; KOWALSKÁ, Eva. *Die evangelischen Geistlichen als Zensoren und Distributoren von Büchern: Der Fall Michael Institoris Mossotzy (1731-1803)*. In DUCREUX, Marie-Elizabeth – SVATOŠ, Martin (eds.). *Libri prohibiti. Le censure dans l'espace habsbourgeois 1650-1850*. Leipzig, 2005, s. 141-150; Eva Kowalská se věnovala také Institorisově korespondenci ve vztahu k prostředí českých luterských sborů, a to ve dvou studiích. KOWALSKÁ, Eva. *Heretici, bludáři a proselyti. Formovanie a vnímanie konfesijnej identity českých protestantov po roku 1781*. In *Obraz druhého v historické perspektivě 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha, 2003, s. 135-146; KOWALSKÁ, Eva. *Heretics and Proselytes: The Formation and Perception of Confessional Identity among Czech Protestants after 1781*. In *Meeting the other: studies in comparative history*. Prague, 2006, s. 71-83. Čeští badatelé zatím využili jen zlomek tohoto souboru. Pracoval s nimi např. MACEK, Ondřej. *Praxis pietatis haereticorum*. In MACEK, Po vzoru Berojských, s. 160-284; Selektivně je využíval NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem*, 2006; NEŠPOR, R. Zdeněk. *Luteráni v českých zemích v období protireformace a náboženské tolerance (1620-1861)*. In JUST-NEŠPOR-MATĚJK, Luteráni v českých zemích, s. 127-218. Pracovala s nimi také KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Gabriela. *Pokusy o vzdělávání prvních českých kazatelů augsburského vyznání*. In *Theatrum historiae*, 2019, 24, č. 1, s. 173-190. V poslední době byla dopisům věnována pozornost v rámci projektu GAČR *Zrození z osvěcenských reforem. Integrace skupiny tolerančních kazatelů z Uher v procesu formování české společnosti (1781-1870)*. Součástí výstupu projektu bude výběrová edice některých listů. Publikace je nyní v tisku.

⁶ Dopisy členů pražského luterského sboru editovala SLAVÍKOVÁ, Markéta. *Počátky pražského evangelického sboru a. v. očima jeho členů. Edice a analýza korespondence členů pražského evangelického sboru a. v. s Michalem Institorisem Mošovským*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, 2018.

Pro tento příspěvek byla využita korespondence kazatelů z luterských sborů v Praze, Habřině (něm. Haber, čes. Habřina), Kovánci, Křížlicích, Horních Dubenkách, Velké Lhotě a Krucemburku. Konkrétně se jednalo o dopisy těchto kazatelů: Matěj Markovič⁷ (Praha), Jan Borott⁸ (Habřina), Štěpán Leška⁹ (Křížlice), Ondřej Lazanyi¹⁰ (Horní Dubenky), Ondřej Žlebek¹¹ (Krucemburk), Ondřej Petznek¹² (Kovánc) a Pavel Hurban¹³ (Velká Lhota).¹⁴ O životě některých těchto kazatelů máme dostatek informací, o jiných nevíme téměř nic. V jejich dopisech však nacházíme řadu zmínek, které nabízí poměrně plastický obraz týkající se toho, jak byly ženy v tolerančních komunitách vnímány a jaká role jim byla přisuzována. Ženy se v korespondenci objevují v několika rolích. Pastoři pochopitelně nejčastěji psali o svých manželkách, zmiňují je jako své životní družky, ale zároveň také jako matky svých dětí. Zachovalo se rovněž několik informací týkajících se kuchařek a hospodyň, které v případě, že pastor nebyl ženatý, pomáhaly s vedením farní domácnosti. Velmi často se kazatelé rozepisují o člencích svých sborů, zpočátku jako o těch, které se hrdě hlásily ke své víře, později pak

⁷ Matěj Markovič (1752-1793) - narodil se v Sarvaši, kde byl jeho otec farářem zdejší komunity Slováků. Studoval v Prešpurku a v Erlangen, v roce 1776 se stal kazatelem v Pustých Úľanoch, odkud v roce 1782 odešel do českého sboru v Praze. Zde se potýkal se značnými finančními problémy, čelil také nepřízni ze strany úřadů, a v neposlední řadě se musel vypořádat s věroučnými představami členů svého sboru, jimž se snažil do jisté míry vycházet vstříc. Zastával také úřad seniora a byl literárně velmi činný, psal i překládal a zasloužil se o vydání Třanovského zpěvníku Cithara Sanctorum.

⁸ Jan Borottt - o tomto kazateli nemáme téměř žádné informace, pocházel pravděpodobně z Pezinku, poté působil v německém sboru v Habřině a poté v Kovánci, v roce 1793 z Čech odešel a stal se kazatelem českého sboru v Žitavě.

⁹ Štěpán Leška (1757-1818) - byl potomkem moravských emigrantů, který studoval v Modre, Gemeru a Prešpurku. Po studiu se stal varhaníkem a učitelem evangelického sboru v Prešpurku, odkud v roce 1784 odešel do Čech. Působil ve sborech v Černilově, Křížlicích, Krabčicích a Praze. Od roku 1786 zastával úřad českého superintendenta a. v. vyznání. V roce 1798 se vrátil do Uher, kde působil u sborů v Dunaegyházu a v Malé Kereši (Kiskörös). Byl nadšeným lingvistou, spolupracoval na Německo-českém slovníku Josefa Dobrovského a sám byl literárně činný.

¹⁰ Ondřej Lazanyi (1758-1835) - narodil se v Rožňavě a studoval v Prešově. Po studiích se stal vychovatelem dětí faráře Jana Laho, s nímž přišel po vydání tolerančního patentu do Čech. Ujal se kazatelského místa v Horních Dubenkách a působil zde až do konce svého života.

¹¹ Ondřej Žlebek (1774-1833) - narodil se v Sučanech, studia absolvoval v Prešově a Šoproni. V roce 1796 byl ordinován na kněze a jeho prvním kazatelským místem byl Krucemburk v Čechách. Poté se vrátil do Uher a byl až do své smrti farářem ve Staré Turé.

¹² Ondřej Petznek (? -1809) - přišel do Čech v roce 1793 a stal se kazatelem sboru v Kovánci, zastával zde také úřad seniora. V roce 1800 se ze zdravotních důvodů vzdal kazatelského úřadu a vrátil se do Uher.

¹³ Pavel Hurban (1768-1833) - narodil se v Sobotišti, studoval v Prešpurku a ve Wittenbergu, působil jako šlechtický vychovatel v Prešpurku a posléze v evangelickém sboru v Martině. Do Velké Lhoty přišel v roce 1799 a ujal se kazatelského místa po Janu Molnárovi. Po návratu do Uher působil u sboru v obci Beckov poblíž Nového Mesta nad Váhom. Byl otcem evangelického kněze Jozefa Miloslava Hurbana (1817-1888), slovenského spisovatele, básníka, novináře a politika. V korespondenci M. I. Mošovského se dochoval pouze jeden Hurbanův dopis z doby, kdy působil ve Velké Lhotě.

¹⁴ Vytěženy byly i listy či přípisky členů pražského luterského sboru, konkrétně manželů Josefa a Anny Volfových, kteří měli v Prešpurku na studiích syna, dále Jana Vircha, Tomáše Zichy a Lidmily Vodičkové.

především v souvislosti s chodem komunity, kde ženy často pomáhaly kazatelům a byly s nimi v každodenním kontaktu. Mnoho zmínek se týká také žen, jež byly matkami chlapců, kteří studovali na evangelickém gymnáziu v Prešpurku a pastoři jim prostřednictvím M. I. Mošovského pomáhali řešit záležitosti týkající se studia. V následujících odstavcích bude nastíněno, jak byly v korespondenci kazatelů tyto role žen charakterizovány a vnímány.

Manželky kazatelů a matky jejich dětí

Kazatelé přicházeli do českých zemí většinou ženatí a ti, kteří byli svobodní či ovdovělí, se obvykle chtěli oženit a hledali životní družku, která by jim pomáhala snášet nelehkou službu v cizí zemi. Při hledání budoucí manželky pastoři preferovali prostředí odkud sami pocházeli, tj. obvykle hledali manželky v evangelických komunitách v Uhrách, kde měli své blízké. Důvodem bylo to, že neměli v úmyslu zůstat v Čechách či na Moravě natrvalo. Zdejší působení vnímali jen jako dočasnou pomoc zemi, kde se teprve evangelictví etablovalo, a proto raději hledali své životní partnerky v prostředí, o němž předpokládali, že se do něj opět vrátí. Manželka pocházející z jejich domovského prostředí pro ně představovala zároveň prvek, který je spojoval s komunitou, z níž přišli a kam se hodlali vrátit, měla stejnou identitu, mentalitu i jazyk. Osud evangeliček byl v mnoha ohledech podobný osudu ostatních žen v této době, týkala se jich jak vysoká porodnost, tak také úmrtnost v poměrně mladém věku, a to nejčastěji v důsledku komplikovaných porodů nebo tuberkulózy. Jaká byla realita života manželky kazatele lze dokumentovat na několika konkrétních případech.

Už jako ženatý přišel v roce 1782 do pražského sboru Matěj Markovič, který předtím pobýval jako kazatel v Pustých Úľanoch. S sebou si přivedl manželku Rosinu Söllösiovou, v té době již spolu měli jedno dítě.¹⁵ V Praze se Markovičům narodily v rozmezí let 1783-1792 ještě další tři dcery, dvě z nich však záhy zemřely.¹⁶ Pobyt v Praze nebyl pro manžele jednoduchý, nejen že finančně dosti strádali, ale potýkali se také s nepřízní úřadů, a dokonce s nedůvěrou členů vlastního sboru, kteří ostražitě sledovali počínání nového kazatele a podávali o něm zprávy superintendentovi Mošovskému do Prešpurku. Rok a půl po příchodu Markoviče si v dopise stěžují, že kazatel a jeho manželka byli úřady vyslýcháni kvůli nevhodnému chování své kuchařky, a záležitost zhodnotili tak, že to „*na duchovní osobu obzvláštního povážení zasluhuje*“.¹⁷ Jako mnohem horší se jim však jevil údajný poklesek kazatelovy ženy Rosiny, který popsali následovně: „... *paní manželka s panem Schmidtem, německým kazatelem ve městě do velmi zlé pověsti, kterouž pro*

¹⁵ Ferdinand Hrejsa zmiňuje, že o něm však neexistují žádné zprávy. HREJSA, Dějiny České evangelické církve, s. 61.

¹⁶ Byly to Amálie Sofie Elizabetha (nar. 19. 11. 1783), Vilemína Frederika Karolína (nar. 15. 11. 1785) a Vilemína Charlotta Elizabetha (nar. 14. 9. 1792). Osud dcer byl smutný, první zemřela půl roku po svém narození 8. 6. 1784, třetí dcera zemřela rok po narození 15. 10. 1793, což bylo tři měsíce po smrti jejího otce Matěje Markoviče (zemřel 27. 8. 1793). Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), f. Archiv hlavního města Prahy, Sbírká matrik 1584-1937 (1949), Českobratrská církev evangelická u sv. Salvátora, matrika NOZ 1783-1836, pag. 46, 52, 81, 143, 146, 147.

¹⁷ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 596/2, dopis pražských evangelíků ze dne 3. 7. 1784.

hanbu dotknouti nelze, uvedena jest i nad čímž my soudcové býti nechceme, ale přece nad takovou zlou pověstí a útržků nepřátel našich pohoršení i bolest trpíme a dále obáváme se by z toho budoucně ještě něco horšího nepovstalo, ačkoliv sice pan Markovič svou paní manželku při jedné každé instanci zastoupiti a její cti hájiti se prohlašuje, než ale kam s tím se vším...“¹⁸ Samuel Schmidt byl kazatelem pražského německého sboru, s Markovičovými byl v denním kontaktu, oba kazatelé si vzájemně vypomáhali ve svých úřadech. Za důkaz rodinného přátelství bychom snad mohli považovat to, že Schmidt byl společně s předním členem sboru Tomášem Zichou kmotrem dvou Markovičových dcer. Je pravděpodobné, že tyto těsné vazby vyvolávaly klepy, od nichž byl už jen krůček k vážnému podezření. Markovič se však své ženy rázně zastal a neváhal vyjádřit určité rozladění i vůči M. I. Mošovskému, který s ním zřejmě po stížnosti Pražanů celou věc řešil. Rok a půl poté mu píše: „Mrzí mě totiž, že jsi tak snadno popřál sluchu lidem, kteří pracovali především pro svůj vlastní prospěch, a to mi věř, že neučinili mnoho pro sbor, ale starali se především o svůj zisk a požitky, a jako bys mě zavrhl, nevyslechl jsi mě a nevyptal ses mě na nic. Ale lítost byla brzy utištěna, když jsem sám v sobě uvažoval o tom, co se přihodilo, ani ne tak ve vztahu k tobě, ale ve vztahu k té nešťastné zprávě a přílišnému zveličování Volfa a Svobody.“¹⁹

Tato záležitost dokládá, že manželky kazatelů neměly v nových sborech lehkou situaci, v prostředí, které jim bylo kulturně i mentalitou cizí, musely čelit nedůvěře členů, která se týkala i jejich osobní cti. To velmi dobře charakterizoval kazatel Jan Borott z Habřiny. V jednom z dopisů píše Mošovskému: „... už bych opravdu chtěl uzavřít manželství, ale velmi se obávám, aby vrtkavá povaha a nedobré mravy manželky nepoškozovaly důstojnost mého úřadu [...] protože zde v Čechách jsou oči všech upřeny na manželky kazatelů, potřebuji opravdu mravnou manželku, která by byla mírná a laskavá...“²⁰ Borott tak dobře vystihl, že na manželky pastorů platila vyšší měřítko než na ostatní ženy v evangelických komunitách a že ne vždy bylo snadné obstát.

Poměry v Praze se nakonec po počátečních problémech do jisté míry stabilizovaly, ale manželé neměli ani tak lehký život. Hmotné strádání se neblaze projevilo na zdravotním stavu Matěje Markoviče, který nakonec v srpnu roku 1793 zemřel na naprosté vyčerpání v kombinaci s tuberkulózou. O tři měsíce později ho následovala jeho nejmladší, ani ne roční dcera. F. Hrejsa tvrdí, že Rosina svého

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ V originále latinsky: „Dolebat enim mihi, quod hominibus, qui non nisi sua propria auctoritate agebant et qui, crede mihi, non tam commodum ecclesiae quam superbiae suae, alimentum atque nutrimentum quaerebant, tam facilis aures praebueris, me autem inauditum et inexamatum quasi damnaveris. Ac dolor hic mox iterum sedatus est, cum mecum reputarem ea, quae acciderant, non tam tibi, quam potius sinistrae relationi et nimiae exaggerationi Wolffii et Svoboda adscribenda esse.“ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 596/3, dopis Matěje Markoviče ze dne 2. 11. 1785. Všechny latinské úryvky v textu přispěvků přeložila autorka.

²⁰ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 597/1787, dopis Jana Borotta ze dne 30. 12. 1787. V originále: „... me iam iam matrimonium inire velle, sed ne uxoris variae studia atque morum vitia muneris mei dignitatem obscurant valde extimesco [...] In Bohemia, ubi omnium oculi in uxoris ministrorum intenti, requiro maxime pudicitiam cum mansuetudine coniunctam.“

manžela nepřečkala déle než rok, jako datum jejího úmrtí uvádí 8. červen 1784.²¹ To je však bezpochyby omyl, protože pokud pomineme, že chybný je už na první pohled rok (Markovič v roce 1784 pobýval v Praze necelé dva roky), při pohledu do matriky je zřejmé, že se jedná o úmrtí Markovičovy dcery Amálie Sofie Elizabethy.²² Úmrtí Rosiny v pražské matrice zemřelých nebylo dohledáno, je tedy docela dobře možné, že přinejmenším s jednou z dcer, tehdy devítiletou Vilemínou Frederikou Karolínou, a možná i se starším dítětem, o němž nemáme žádné zprávy, odešla zpět do Uher.

Podobný osud měly i manželky Markovičova nástupce a superintendenta Štěpána Lešky. Leška přišel do Čech v roce 1784 a postupně vystřídal sbory v Černilově, Krabčicích a Křížlicích, v Krabčicích se oženil, jeho žena Zuzana Krupová pocházela z Uherské Skalice.²³ Věkový rozdíl mezi manželky činil 14 let, to však nebylo nijak neobvyklé. Dva roky po příchodu do Křížlic porodila Zuzana Lešková chlapce Štěpána, v té době však již trpěla tuberkulózou, nemoc byla zřejmě v pokročilém stadiu, neboť 5 hodin po porodu zemřela.²⁴ Ani chlapec svou matku příliš dlouho nepřežil, zemřel 15 dní poté, jako příčina úmrtí je v matrice uveden „psotník“, což označovalo křeče, jejichž příčinou mohlo být cokoli. Kazatel Leška připsal k zápisu o synově úmrtí poznámku: „*Sám jsem ho pochoval.*“²⁵ Leška byl bezpochyby úmrtím manželky a syna zdrcen, což naznačuje tato drobná, avšak velmi osobní poznámka, a potvrzuje to i dopis, který posléze Leška poslal Mošovskému do Prešpurku a v němž popisuje svoji situaci těmito slovy: „... od smrti své manželky, která zemřela 1. března tohoto roku po porodu, vedu truchlivý život“.²⁶ V témže dopise však zároveň píše, že se chystá na jaře do Uher a prosí Mošovského, aby mu zde pomohl najít novou manželku.²⁷ Zdá se, že jedním z důvodů proč tak brzy začal hledat novou životní družku bylo i to, že se Leška potřeboval postarat o prvorozeného syna Michala.²⁸

Leška si skutečně v následujícím roce přivedl novou manželku Rebeku Laučekovou. Pocházela stejně jako jeho první žena z Uherské Skalice a byla dcerou zdejšího evangelického faráře Martina Laučka. Rebeka Lešková byla velmi vzdělaná a bezpochyby dalece vyčnívala mezi manželkami českých a moravských

²¹ HREJSA, Dějiny České evangelické církve, s. 144.

²² SOA Praha, f. Archiv hlavního města Prahy, Sbírká matrik 1584-1937 (1949), Českobratrská církev evangelická u sv. Salvátora, matrika NOZ 1783-1836, pag. 143.

²³ Dnes město Skalice v okrese Trnava, v těsné blízkosti českých hranic.

²⁴ Státní oblastní archiv Hradec Králové (dále jen SOA Hradec Králové), Sbírká matrik východočeského kraje, Farní úřad českobratrské církev evangelické Křížlice (dále jen FÚ ČCE), matrika Z (1784-1835), s. 29.

²⁵ Tamtéž, s. 30.

²⁶ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 358/1792, dopis Štěpána Lešky ze dne 9. 11. 1792. Zajímavé je, že Leška v dopise uvedl o jeden den chybně úmrtí své ženy, v matrice je datováno až 2. března. V originále: „... cum inde ab obitu uxoris meae, quae die 1. Martii anno currente post partum naturae debitum reddidit, tristem duco vitam.“

²⁷ Tamtéž. „... zda bys pro mě u Vás nenašel nějakou vdovu nebo jinou vhodnou osobu, kterou byste mi mohli doporučit za manželku.“ V originále: „... nonne apud Vos aliqua vidua vel alia persona pro me apta, quam lateri meo iungere possetis, reperiretur, mihi notum facere.“

²⁸ Zmiňuje se o něm v dopise Rebeka Lešková, když po smrti manžela v roce 1818 žádá, aby pražský sbor splatil dluh na saláru, který zemřelému dlužil téměř 20 let. HREJSA, Dějiny České evangelické církve, s. 163.

pastorů. Nejen, že měla pochopení pro Leškovy literární aktivity, ale dokonce byla sama literárně činná, neboť přispěla svými básněmi do Puchmajerova Almanachu. Sám Leška ji v dopisech nazýval „Slovankou z Uher“²⁹ a manželství bylo šťastným svazkem, z něhož vzešlo 7 dětí. Kvůli početnému potomstvu se také Leška nakonec rozhodl Prahu opustit, neboť za kazatelský plat nebyl schopen vydržovat své syny na studiích v Uherské Skalici, kde je živil rodiče jeho ženy.

Příklad kazatele, který se oženil až po příchodu na Moravu, byl Ondřej Lazanyi. Lazanyi přišel v roce 1783 a ujal se místa pastora u sboru v Horních Dubenkách. Zde si vzal v roce 1787 za manželku Kristinu Vaníčkovou. Také ona pocházela z rodiny kazatele, byla sestrou Jana Vaníčka, pastora sboru h. v. vyznání ve Velké Lhotě, který však v roce 1788 přestoupil k římskokatolické církvi, za což si vysloužil značné opovržení evangelíků. Manželství bylo šťastné, vzešli z něho dva synové a dvě dcery. O nejstarším synovi Ondřejovi, který odešel na studia do Prešpurku, se ještě dále v textu zmíníme.

Kazatelé, kteří byli svobodní, se v listech obvykle přiznávají, že by se rádi oženili. Ondřej Petznek, jenž vedl sbor v Kovánci, píše Mošovskému: „*A přitom stárnu, bylo mi třicet let, a je třeba přemýšlet o změně mého mládeneckého stavu.*“³⁰ Víme, že Petznek pobýval v Kovánci se svou sestrou a matkou, a i když se zmiňuje, že matka je nemocná, lze předpokládat, že mu obě ženy pomáhaly s vedením domácnosti. Přesto považuje za důležité se oženit, což dokládá, že manželský stav byl chápán jako přirozená životní etapa.

Pokud měl vdovec z předchozích manželství děti, nová manželka na sebe přebírala nejen vedení domácnosti, ale také péči o ně. Najít vhodnou ženu však nebylo snadné. Zajímavě popisuje hledání nevěsty dvakrát ovdovělý kazatel z Habřiny Jan Borott. Ten se v listech Institorisovi zmiňuje, že jeho otec by byl velmi rád, kdyby se oženil, přičemž mu už sám našel nevěstu, jejíž vhodnost posuzoval dosti pragmaticky, jak dokládá výňatek z listu: „... *paní vdova Schöpfliová od sv. Jiří by mě velmi ráda získala, mému otci se na ní nejvíce líbí, že nemá žádné dědice a slíbila, že po smrti mi všechno odkáže. Ale i kdyby se mi tato vdova líbila ze všech nejvíce, i přesto, že jsem již starý, bylo by to moje třetí manželství, kromě toho z každého mám děti, nemohu tedy vstoupit do manželství, anebo na to jen pomýšlet, dokud nebudu mít jistotu, že mi můj sbor zvýší salár,³¹ třebaže jen o 100 zl., je to jistější, než nejistých 600 zl., jak to v Čechách bývá ...*“³² Zdá se, že běžnou věcí bylo, že vhodnou nevěstu

²⁹ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 599, dopis Štěpána Lešky ze dne 13. 1. 1796. V originále: „Hungara Slava“.

³⁰ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 360/II, dopis Ondřeje Petzneka ze dne 14. 11. 1796. V originále: „Aetas mea simul, trigesimum annum consecuta, ingravescit. Iam de mutando statu coelibae cogitandum est.“

³¹ Salár – plat evangelického kazatele, na nějž se skládali členové sboru. Tvořila ho nejen finanční hotovost, ale také tzv. accidenti nebo victualia, tj. naturální požitky, nejčastěji v podobě dřeva, obilí, luštěnin, sena, ale také např. tzv. pravidelně poskytovaného jídla či chleba.

³² KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 354/II, dopis Jana Borotta ze dne 5. 4. 1787. V originále: „Viduum dominam Schöpflianam S. Georgii aucupari vehementer personam meam, maximum omnino ex parte patris motivum cognosco, quod nullos haeredes habeat, me haeredem post fata denuntiare promiserit. Quam maxime mihi vidua haec placeret tamen senex, tertium me maritum haberet, praeterea prolis semper, nec prius de mat-

doporučovala kazatelům široká komunita evangelíků v Uhrách. Borott píše, že je mu kromě výše zmíněné vdovy doporučována švagrová pražského pastora Markoviče žijící v Šoproni, dále jakási vdova Ruprechtská rovněž ze Šoproně, po vhodné nevěstě se poptávali i jeho přátelé v Modre. V každém případě bylo nutné brát v úvahu fakt, že žena kazatele v Čechách a na Moravě bude muset snášet mnohem nuznější podmínky, než by tomu bylo v Uhrách. Pro Borotta to byla neutěšená situace, kterou komentoval slovy: „*Ani nejsem schopn si sám obstarat manželku, kterou již velmi potřebuji. Avšak chudou nemohu uživit a kde vzít bohatou a počestnou?*“³³ Nakonec se ale na Borotta usmálo štěstí, neboť o pět let později píše superintendent Leška do Prešpurku: „*Důstojný pan Borott, můj soused, si přivedl ze Saska z města Vählen dceru jakéhosi zesnulého kazatele, která je (jak ji sám chválí) dobře vychovaná.*“³⁴ Zdá se, že taková manželka byla ideální volbou, neboť jako dcera kazatele měla jasnou představu o každodenním životě svého budoucího manžela. A pokud byla mladší a bezdětná, dalo se předpokládat, že bude mít dostatek sil postarat se o domácnost vdovce s dětmi z předchozích manželství.

Evangeličky jako matky

V roli matek však nejsou v dopisech zmiňovány pouze ženy kazatelů, ale také členky sborů. Zcela přirozené bylo, že matky měly podstatný vliv na výchovu dětí a také formování jejich religiozity. To lze nejlépe pozorovat v případě synů, kteří se ukázali být vhodnými adepty kněžského studia. V době těsně po vydání tolerančního patentu máme doložen zajímavý případ Pražanky Anny Volfové, která vzala svého syna z učení u katolického mistra a dala ho vzdělávat „*k nějakému na Malé Straně se vynacházejícímu lutrianskému kantorovi do cvičení [...], pročť za potřebu uznáno, by táž věc vyšetřena byla*“. Celá záležitost skončila u církevní komise, kam nebyla předvolána Anna, ale její manžel Josef Volf. Ten zaslal kopii protokolu Institorisovi Mošovskému a z ní vyplývá, že Josef Volf souhlasil s postojem své manželky, což před komisí veřejně potvrdil.³⁵

Nejvíce informací máme o matkách chlapců, kteří byli posláni na studia do Prešpurku. Nově vznikající evangelické komunity spojovaly se svými studenty naděje, že si do budoucna zajistí vlastního kazatele. Jejich představy však byly často liché. Z chlapců, kteří byli posláni do Uher na studia, jich uspělo pouze několik.³⁶ Prostřednictvím korespondence máme dobře zdokumentovány dva

rimonio ineundo vel cogitare licet, quam ecclesiam iterum habuero, etiamsi 100 fl. quia certum salarium praevallet 600 fl. incertis, ut in Bohemia.“

³³ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 597/1787, dopis Jana Borotta ze dne 14. 12. 1787. V originále: „Nec ipse coniugem mihi certe iam iam pernecessariam ducere valeam, pauperem enim alere non possum, dives pia ubi datur?“

³⁴ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 598, dopis Štěpána Lešky ze dne 16. 2. 1789. V originále: „Dominus reverendus Borott, meus vicinus, duxerit ex Saxoniae oppido Vählen defuncti cuiusdam domini pastoris filiam, bene (ut ille laudat) moratam.“

³⁵ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/2 dopis Josefa Volfa ze dne 14. 6. 1783.

³⁶ Problematice se podrobně věnovala KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Pokusy o vzdělávání, s. 173-190.

případy takových studentů, jedním z nich byl syn členů pražského sboru Anny a Josefa Volfových Kristián a druhým syn hornodubeneckého kazatele Lazanyiho Ondřej. Protože luterské sbory měly přes své kazatele kontakt do Prešpurku, bylo přirozené, že chlapce posílaly studovat na tamní evangelické gymnázium. Rodiče využívali známosti s M. I. Mošovským, který v Prešpurku na studenty dohlížel, řešil jejich studijní i mravní poklesky, půjčoval jim peníze či v případě potřeby zajišťoval jiné věci. Kromě toho měl Institoris přímé kontakty na profesory gymnázia, a tedy dobrý přehled o prospěchu studentů.³⁷ Výhodou to bylo také proto, že studium bylo finančně náročné a příležitost dopravit do Prešpurku peníze či jiné věci, které studenti potřebovali, se naskýtala jen několikrát do roka. Vzhledem k tomu, že pošta byla poměrně drahá, využívalo se především osobních kontaktů a příležitostných cest členů sboru.³⁸

Pokud se ve sboru objevil chlapec, který vykazoval intelektuální nadání, kazatelé obvykle upozornili Institorise a ten zjišťoval možnost jeho přijetí na gymnázium. Pro chlapce i jejich rodiny znamenal odchod do Prešpurku velkou životní změnu, která byla dosti zvažována. Studium nebylo levnou záležitostí a často bylo financováno na úkor rodiny. Svou roli sehrávala i emoční stránka věci. Zejména matky nesly odchod synů těžce, což dokládá drobná poznámka v dopisu Ondřeje Lazanyiho: „*Když o tom mluvíme s jeho matkou, mou manželkou, pláče, ale co dělat. Čím rychleji a dříve ho do Prešpurku dopravím, doufám, že tím užitečnější to pro něj bude...*“³⁹ Lazanyovi nakonec odchod syna o rok odložili, protože se jim zdál ještě nedospělý. Po jeho odchodu vždy matka nechávala syna v dopisech pozdravovat a netrpělivě na jeho listy čekala, stejně toužebně je ale očekával i otec, jak dokládá úryvek: „*... list, do něhož jsi mi vložil dopisy nedávno napsané mým Ondřeje, byl plný útěchy, která v krátkosti naplnila mě a mou manželku. Od jeho podzimního odchodu jsme se modlili, aby byl spokojen.*“⁴⁰

Podobné přípisky nacházíme i v dopisech adresovaných do Prešpurku manželi Volfovými z Prahy. Kristián Volf měl se studiem větší problémy než Ondřej Lazanyi a matka se o svého prvorozeného bála natolik, že neváhala Mošovskému sama napsat dopis, z něhož je tato obava cítit: „*Nemůžu se vynadiviti, co za příčinou*

³⁷ M. I. Mošovský se od počátku svého působení v Prešpurku angažoval ve vedení gymnázia a v době sílicího rekatolizačního tlaku přispěl k tomu, že se gymnázium stalo respektovanou a uznávanou vzdělávací institucí. Institoris sice nebyl oficiálním členem profesorského sboru, ale jako představený slovenského evangelického sboru v Prešpurku byl pověřen kontakty s učiteli a kontrolou nad vyučovanými předměty. Blíže KOWALSKÁ, Evanjelické a. v. spoločenstvo, s. 142.

³⁸ Eva Kowalská píše, že Institoris se v rozmezí let 1761-1790 postupně staral o 69 studentů, zabezpečoval jim ubytování, stravu, vedl jejich účty a v případě potřeby půjčoval vlastní peníze. O tom se v listech mnohokrát zmiňují také rodiče českých a moravských studentů. Blíže Tamtéž, s. 144.

³⁹ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 363/1, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 21. 4. 1800. V originále: „*Matrem quidem eius, uxorem meam, si vel hac de re loquimur lachrymae obfudunt, sed quid agendum. Quo citius et maturius ipsum Posonium transposuero, eo utilius pro ipso fore spero.*“

⁴⁰ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 364/1, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 1. 4. 1802. V originále: „*Exigua licet illa scida, quam epistolae nuper mihi ab Andrea meo missae incluseras, attamen momentosa pro me et uxore mea, atque solatii plena fuit. Contenta eiusdem enim inde ab autumno elapso in votis habuimus.*“

jest, že já o mém synu Kristiánovi nic se dověděti nemohu, jak on se vynachází, nebo já mého muže každodenně trápím, aby on se vynasnažil to zvěděti, jakož i také psaní z 24. decembri 1783 na jejich milost odeslal a mě s tím vždy těší, že nám ráčejí brzy odepsat. Já ale se nemohu dočkati toho, neb ve dne ani v noci spokojenou mysl nemám, nebo se domnívám, že se mu snad něco přihodilo.“⁴¹ Když začal mít Kristián v Prešpurku při studiu potíže, píše jeho otec, že se matka trápí: „Musím vyjevit, co mně mé srdce zarmoutilo, když jsem při příchodu pana Hanzlíka slyšel, že můj syn Kristián ve svém učení malou pilnost vynakládá a že začíná s jinými kamarády k nedbanlivosti přicházet [...] že můj syn Kristián ze sebe 3 klobouky a 2 páry střevíců prodal, což mou manželku velice zarmoutilo.“⁴²

Pokud chlupci na studiích neuspěli, nesli to rodiče velmi těžce, neboť celou věc vnímali jako otázku osobní cti a vážnosti, která nezdarem syna utrpěla. Ondřej Žlebek z Krucemburku se v několika dopisech zmiňuje o tom, že matka kazatele Špinara,⁴³ kterému se sice podařilo dokončit nižší stupeň prešpurského gymnázia, ale posléze neuspěl jako kazatel a přestoupil ke katolictví, nese jeho selhání bolestně: „Rodiče nehodného Špinara jsou oba zdraví a považují se za tvé nejponíženější služebníky a tisícerymi prosbami ti vyprošují štěstí za dobrodiní, které jsi prokázal jejich darebnému synovi. Pláčou nad jeho osudem a velmi často na tebe vzpomínají. Zvláště matka nese synovu bezbožnost tak těžce, že si skoro zármutkem a sklíčeností zničila své zdraví. Pokaždé, když ji navštívím, nepřestávám ji utěšovat.“⁴⁴

Matky studentů také posílaly Institorisovi za jeho péči dary, které měly nejčastěji podobu plátna, nezapomínaly však ani na domácí, u nichž studenti bydleli, či přátele svých synů.⁴⁵

Z dopisů vyplývá, že matky měly velký zájem na tom, aby jejich synové dostudovali a dosáhli lepšího postavení, na druhou stranu však o nich stále nepřestávaly přemýšlet jako o svých dětech a strachovaly se o jejich osud ve vzdáleném Prešpurku. Mošovský tak pro ně byl důležitým prostředníkem, který měl jejich plnou důvěru, protože pokud synové neposílali rodičům dopisy, ti se na něho

⁴¹ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 596/1, dopis Anny Volfové ze dne 7. 1. 1784.

⁴² KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 595/2, dopis Josefa Volfa ze dne 3. 9. 1783.

⁴³ Vojtěch Špinar studoval gymnázium v Prešpurku a posléze byl jmenován kazatelem v Krucemburku (1793-1795) a v Humpolci (1795-1797). V roce 1797 přestoupil od augsburské konfese k římskokatolické církvi.

⁴⁴ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 600, dopis Ondřeje Žlebka ze dne 10. 1. 1799.

⁴⁵ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 363/3, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 10. 1. 1801. „A protože tvůj skvělý Ferdinand je přítel mého Ondřeje, tak abych potvrdil, jak jsem rád, že se s mým synem přátelí, posílám i jemu jeden loket sukna na kalhoty. Pro paní domácí našeho Ondřeje posílá moje manželka také kus plátna. A i pro tebe moje žena připraví a při nejbližší příležitosti odešle stejný kus látky. Bylo milé číst, že můj Ondřej je u tebe každý den a že ti to není nemilé. Kéž by tomu tak bylo i nadále!“ V originále: “Quia vero Ferdinandes tuus singularis est amicus Andreae mei, ut demonstrem quam grata mihi sit eius cum filio meo conversatio, mitto et pro ipso unam ulnam panui pro galligis. Porro pro hospita Andreae aeque mittit mea uxor frustellum lini. Pro tui vero usibus proxima occasione mea uxor peraeque frustellum praeparabit et expediet. Gratium fuit legere meum Andream apud te quotidianum esse sine tamen tu incommodo. Utinam et ultro!”

mohli kdykoli obrátit, aby se ujistili, zda je vše v pořádku, a mnozí toho skutečně využívali.

Postavení evangeliček v manželství

Pokud bychom měli na základě výše uvedených příkladů shrnout, jaké tedy bylo postavení žen evangeliček v manželství, lze říci, že jejich sférou byla především výchova dětí a formování jejich religiozity, přičemž si dokázaly udržet podstatný vliv i na jejich vzdělání. Pokud se však jednalo o zásadní otázky týkající se budoucnosti dětí, měli poslední a rozhodné slovo otcové. Byli to oni, kteří jezdili navštěvovat syny studující v dalekém Prešpurku, oni rozhodovali, kdy půjdou děti do učení či na studia, a v případě potřeby neváhali učinit i rázná rozhodnutí, jako tomu bylo například v případě kováneckého studenta Felixe Pecháčka, který zběhnul ze studií s úmyslem nechat se zapsat do armády. Reakce jeho otce byla velmi tvrdá a rovnala se v podstatě vyhnání z domu.⁴⁶

Ženám byla vyhrazena sféra domácnosti, ovládaly její chod a ekonomiku. Pokud se v dopisech mluví o darech pro Institorise, téměř vždy jsou to ženy, které je posílají. Ženy také obstarávaly všechny potřebné věci pro své syny, kteří byli posíláni na studia. Na druhou stranu však neměly téměř žádný vliv na majtkové a finanční záležitosti, o nich rozhodovali výhradně muži. Například Ondřej Lazanyi píše M. I. Mošovskému: *„Samozřejmě mám nějaké peníze, ne však v Dubenkách, ale je to věno přinesené do manželství mou ženou, které činí okolo 300 rýn. zl. Toto věno bych chtěl předtím, než pošlu syna na studia, uložit, jak se říká, na úrok, z něhož by potom následně mohla plynout pomoc a nějaká podpora pro syna.“*⁴⁷ Je patrné, že věno manželky bylo investováno dle představ manžela, to ale samozřejmě nevyklučuje, že ona s tímto rozhodnutím souhlasila, dokonce je to velmi pravděpodobné. Podobně zastupoval Lazanyi svou manželku Kristinu, když vyřizoval dědictví po jejím bratrovi Janu Vaníčkovi, již zmíněném kazateli h. v. vyznání ve Velké Lhotě, který přestoupil ke katolictví a posléze byl farářem v Černé Hoře u Brna. Vaníčkovo dědictví padlo za oběť dluhům a bylo rozebráno v následné dražbě, což Lazanyi komentoval slovy: *„Když jsem to zjistil, hned jsem napsal zprávu na úřad v Telči, správci Černoorskému do téže kanceláře, abych obdržel kopii závěti. Dědictví se však dosud ke mně nedostalo. Takto bych mohl nějaké peníze opět splatit.“* Lazanyi, který byl jinak ke své manželce vždy ohleduplný a psal o ní

⁴⁶ O tom referuje ve svém dopise kovánecký kazatel Daniel Korbely takto: *„Pokud však přece syn chce zatvrzele trvat na úmyslu vstoupit do armády, ponechává to jeho svobodnému rozhodnutí. Ale ustanovuje, že jakmile se vzpurný vrátí domů, aby se stal vojákem, své živobytí má otec pro své ostatní děti, ne pro Felixe.“* V originále: *„Si autem tamen filius pertinaciter in proposito militari vitae genere perseverare velit: tum liberum ei esse relinquit. Sed domum dicit, simulac redierit illico his turbidis temporibus, militem futurum. Suam oeconomiam, se pro aliis liberis habere dicit, non pro Felice.“* KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 359/I, dopis Daniela Korbelyho ze dne 31. 1. 1793.

⁴⁷ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 359/II, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 28. 10. 1794. V originále: *„Habeo scilicet ego, aliquam pecuniolam non quidem Dubenkis concervatam, sed per in eam uxorem allatam, quae circiter 300 fl. Rh. efficit. Hanc ego, antequam filium ad scholas exmitterem pro sic dicto interusurio elocare vellem, ex quo postea auxilium et subsidium quoddam pro filio successive emanare posset.“*

velmi laskavě, zde mluví o jejím dědictví jako o svých penězích. Podobný příklad známe i z korespondence českého kazatele Josefa Krejčího,⁴⁸ který sám vyřizoval záležitosti ohledně věna své manželky ve Vídni.⁴⁹ Z obou úryvků je také patrné, že ve chvíli, kdy došlo na úřední jednání, byly ženy zastupovány svými muži.

Evangeličky v roli milenek

Součástí listů byla také pikantní témata týkající se poklesků kazatelů. Z nich je patrné, že i pastoři byli jen lidé z masa a kostí, kteří se někdy těžko bránili světským pokušením. V prozkoumané korespondenci se dochovaly zprávy o dvou takových aférách, které vyvolaly v komunitě kazatelů značné pobouření. Naplňují klasické kliše, neboť se jednalo o poklesky, kterých se kazatelé dopustili se svými farními kuchařkami. I když evangeličtí pastoři nežili v celibátu, velmi se dbalo na to, aby byl jejich život mravný a aby šli příkladem svým věřícím. O obou případech referoval hornodubenecký kazatel Ondřej Lazanyi, a to proto že se jednalo o prohřešky kazatelů ze sborů v Humpolci a ve Velké Lhotě, které byly v sousedství Horních Dubenek.

Prvním z nich byl již zmíněný kazatel Vojtěch Špinar z Humpolce. Ačkoliv s ním byli členové jeho sboru zpočátku spokojeni, po určité době si na něho začali stěžovat, a dokonce se dotazovali superintendenta Lešky, zda by ho nemohli nahradit někým jiným. S čím přesně byli nespokojeni se z korespondence nedozvídáme, ale za vrchol jeho nestoudnosti považoval Lazanyi sňatek, který se Špinar rozhodl uzavřít v roce 1797 se svou kuchařkou. Na tom by ještě nebylo nic tak zvláštního, ale pobouření vyvolávalo to, že se jednalo o dceru jeho strýce, tedy o vlastní sestřenici, kterou si přivezl ze svého předchozího působiště v Krucemburku. Lazanyi popsal celou záležitost dost barvitě: „... tento kdysi čestný a poctivý muž měl v Humpolci o třetí neděli postní kázání, na jehož konci, k hlouposti vlastní i všech ostatních, ani nevím proč, prohlásil jednou za třikrát svoje vlastní ohlášky a stejným způsobem si udělil dispenz.⁵⁰ Držel při tom v rukou úřední oběžník. [...] Sňatku jistě předcházelo i tělesné obcování. Kdo ho však v kostele oddá, to nevím.

⁴⁸ Josef Krejčí (1773-1844) – narozen v Horních Dubenkách, studoval ve Velké Lhotě, Banské Bystrici a Prešpurku, byl jedním z mála prvních studentů, kteří na počátku tolerančního období dokončili studia v Uhrách. Vykonával farářský úřad v Humpolci (1797-1803), v Krucemburku (1803-1814) a v Praze (1804-1844), kde od roku 1829 zastával úřad superintendenta. Byl šestým superintendentem augsburského vyznání.

⁴⁹ „Důstojný pan Krejčí byl v lednu minulého roku ve Vídni, kde strávil několik dní. Divil jsem se, že nejel až do Prešpurku. Důvodem této cesty bylo převzetí pozůstalého dědictví po jeho zemřelém tchánovi, pensionovaném kapitánovi.“ V originále: „Dominus reverendus Kreitsy in Ianuario anni currentis Viennae fuit, ubi aliquot dies exegit. Miror ipsum usque Posonium non penetrasse. Scilicet causa huius itineris eius fuit revisio substantiae a suo defuncto socero, capitaneo pensionato, relictae.“ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 364/2, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 12.3. 1803.

⁵⁰ Dispenz bylo povolení konzistoře v případě, že manželství bránila nějaká církevní překážka. Zde se jednalo o příbuzenství druhého stupně v boční linii, což byla velmi blízká příbuznost a získat dispenz nebylo jednoduché. Lazanyi zde naráží na to, že si ho Špinar sám nemohl udělit, stejně jako nebylo přípustné, aby si sám ohlásil svoje manželství v kostele. Kněz, který by oddal takové manželství, by se vystavoval hrozbě trestu ze strany církevních autorit.

*Tím velmi poškodil pověst sobě, sboru i ostatním kazatelům.*⁵¹ Špinar posléze přestoupil ke katolictví, ovšem zda se oženil, není jisté, protože kazatel Ondřej Žlebek z Krucemburku, odkud Špinar pocházel, píše o dva roky později, že je v Praze písařem.⁵²

Druhý případ se týkal kazatele Jana Molnára, který byl v letech 1788-1798 pastorem ve Velké Lhotě. Svůj úřad vykonával svědomitě a byl oblíben. O to větší bylo překvapení členů jeho sboru i samotného Lazanyiho, když vyšlo najevo, že se několik let tělesně stýkal se svou kuchařkou, která byla v té době dosti mladá a z pohledu tehdejšího práva nezletilá. K ženám měl Molnár zřejmě více než kladný vztah, jak uvádí Lazanyi: *„Postupně u něho byly tři kuchařky, které propustil, a potom si vzal za kuchařku jakousi dívku, mladinkou dceru jednoho ševce, jak říkají, lakotného, člena mého hornodubeneckého sboru. Aniž by si toho kdokoli jen maličko všiml, žili velmi důvěrně, jak potom ona sama přiznala, zhřešila v šestém bodě...“*⁵³ Celá věc se rozkřikla ve chvíli, kdy vyšlo najevo, že mladá dívka je těhotná. *„Bylo to prozrazeno 1. neděli po sv. Trojici, a to právě v tu chvíli, kdy se lidé z celé Lhoty obvykle scházejí na mši. Hned, jak se to rozkřiklo, přišli mnozí do našeho kostela, někteří z nich nařikali, jiní o tom rokovali a další nadávali. Hned toho dne byl pan Molnár svým staršovstvem sesazen z kazatelského úřadu.“*⁵⁴ Staršovstvo ale dovolilo, *„... aby pan Molnár užíval ubytování lhoteckého sboru se svou těhotnou milenkou až do příchodu svého nástupce...“*⁵⁵ Celá věc měla velmi hořkou příchuť, protože posléze se ukázalo, že staršovstvo nemělo právo kazatele v této záležitosti sesadit. Věci však již byly v pohybu a Velkolhotečtí hledali prostřednictvím Institorise v Prešpurku nového pastora. Molnár se snažil celou věc vyřešit čestně a požádal na krajském úřadě v Jihlavě o prominutí třech ohlášek⁵⁶ a poté ho Lazanyi oddal v kostele ve Velké Lhotě, což okomentoval slovy: *„Nyní již žije řádným manželským životem, avšak hojnými*

⁵¹ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 361/I, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 24. 4. 1797. V originále: *„... quidam honestus ac probus vir, dominica oculi nescio quo casu, Humpoleczii in sermone eius fuit, quo finito ad stuporem eius et aliorum dominus Spinar promulgationem sui trinam uno eodemque actu absolvit dispensationem. Circularis officii in manibus habens [...] Copula vero carnalis precessit. Per quem autem in ecclesia copulatus sit ignoro. Per hunc casum valde et se et ecclesiam et alios pastores maculavit. Quid postremo ex his sequetur, eventus docebit.“*

⁵² KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 600, dopis Ondřeje Žlebka ze dne 10. 1. 1799.

⁵³ Tj. porušila šesté přikázání (Nesesmilníš!). KELB, Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 600, dopis ze dne 2. 7. 1798. V originále: *„Hic abactis primum tribus successive coquis postremo assumpsit pro coqua quandam puellam, cuiusdam, ut aiunt sordidi sutoris auditoris mei Horno-Dubenkensis filiam iuenculam, cum quadam nemine vel minimum observante adeo familiariter convixit, ut postremo cum ipsa in puncto sexti deliquerit...“*

⁵⁴ Tamtéž. V originále: *„... quod nonnisi Dominica I. Trinitatis detectum est, et quidem eo momento, quo variis ex partibus Lhotam homines pro cultu sacro convenire solent. Rumore sparso multi parochiam nostram intraverunt, quorum alii ploraverunt, alii referunt, alii maledixerunt. Statim eadem die dominus Molnár per seniores suos a cathaedra sancta exclusus est.“*

⁵⁵ Tamtéž. V originále: *„...ut dominus Molnár quidem parochia Lhottensi cum sua gravida persona ad instar hospitii utatur usque ad adventum successoris...“*

⁵⁶ Běžnou součástí církevního sňatku byly tzv. ohlášky. Ohlášky měly zajistit sňatku publicitu a zabránit tomu, aby do manželství vstoupil někdo, komu by bránila některá z manželských překážek. Ohlášky byly tři a obvykle se z kazatelny ohlašovaly o třech nedělích za sebou, případně o jiných církevních svátcích v průběhu týdne. Pokud bylo třeba sňatek z různých

a trpkými slzami oplakává svoje neštěstí.“⁵⁷ V matrice oddaných je uvedeno, že nevěsta se jmenovala Rosalie Svobodová a v době sňatku jí bylo 22 let, byla tedy nezletilá, neboť hranice zletilosti byla na konci 18. století stanovena na 24 let.⁵⁸ Molnárovi posléze superintendent Leška nabídl místo kazatele v Křížlicích. Zdá se však, že Molnárova kariéra tímto poklesem nijak zásadně neutrpěla, neboť v Křížlicích zastával úřad seniora a je považován za zakladatele farářské rodiny Molnářů, s Rosalií zplodil deset dětí, z nichž tři synové se stali pokračovateli svého otce.

Pokud se podíváme na způsob, jakým Ondřej Lazanyi referoval o těchto skandálech, zjistíme, že ženy, o něž se tu jednalo, tu téměř nejsou zmíněny. Pouze Molnárova kuchařka Rosalie Svobodová je tu označena souslovím „*filia iuven-cula*“ (mladinká dcera) a posléze „*gravida persona*“ (těhotná osoba). Z toho je patrné, že vinu za celou záležitost přisuzoval Lazanyi, a jistě nejen on, kazatelům. Zmínka o mládí Molnárovy milenky naznačuje, že se Lazanyi domníval, že ona sama zřejmě nemohla posoudit závažnost svého chování, či klást kazateli odpor. Lze také spekulovat o tom, proč Lazanyi v listu píše, že Molnár předtím propustil tři kuchařky. Je možné, že ženy čelily návrhům kazatele, nebo se mu nelíbily, a tak nakonec musely faru opustit. Mladé nezkušené dívky zřejmě přízeň pastora lichotila a vztah pro ni představoval naději na budoucí manželství. Lazanyiovo označení dívky „*gravida persona*“ lze pak chápat do jisté míry jako pejorativní, a je z něho cítit určité opovržení. V jazyce Lazanyiho dopisů mají ženy v těchto kauzách zcela pasivní roli, ačkoliv ve skutečnosti tomu mohlo být jinak. Za nejhorší důsledek těchto věcí však všichni považovali to, že nevhodné chování pastorů poškozují v očích jejich oponentů-katolíků nově se etablující evangelická vyznání a dává jim do ruky zbraně, jež lze pak lehce využít v konfesionálním boji, který v období po vydání tolerančního patentu probíhal.

Ženy jako členky evangelických komunit

Kazatelé věnují v dopisech pozornost také ženám, které byly součástí sborové komunity. Řada zmínek pochází z počátku toleranční doby, kdy se věřící přihlašovali k novým vyznáním. Ženy se odvážně hlásily k nové víře a prokazovaly v tomto ohledu pevné postoje, a to navzdory tlaku úřadů, či vlastních rodin (nejčastěji manželů). Řada takových případů je již v literatuře zdokumentována.⁵⁹ Ve zde zkoumané korespondenci máme příklady takovýchto postojů žen doložené pro prostředí luterského sboru v Praze. Zdejší členky byly velmi aktivní, platilo to zejména pro vdovy, které se výrazně angažovaly při zakládání sborů. Tyto vdovy byly většinou finančně nezávislé, provozovaly vlastní živnost a v ná-

důvodů uspišit (např. těhotenství nevěsty, těžká nemoc, obecné pohoršení), bylo možné požádat o odpuštění ohlášek. Sňatek se pak ohlašoval tzv. jednou za třikrát nebo vůbec ne.

⁵⁷ KELB, Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 600, dopis ze dne 2. 7. 1798. V originále: „Vivit ergo iam uxoratus inter abundantissimas easque acerbissimas lacrimas, quibus suum deplorat infortunium.“

⁵⁸ Státní oblastní archiv Třeboň (dále jen SOA Třeboň), Sbírká matrik jihočeského kraje 1587-1949, FÚ CČE Velká Lhota, Matrika O 1782-1817, s. 24-25.

⁵⁹ Blíže Evangelíci v rané toleranční; MELMUKOVÁ, Patent zvaný toleranční; MACEK, Po vzoru Berojských; NEŠPOR, Čeští nekatolíci v 18. století; NEŠPOR, Víra bez církve.

boženské horlivosti nijak nezaostávaly za muži – predstavenými sboru. Dokladá to napríklad skutočnosť, že v žiadosti Pražanů o vyslaní kazateľa, ktorá bola adresovaná M. I. Mošovskému, je vlastnoručne pripísaná taká táto prosba majiteľky prádelny vdovy Lidmily Vodičkové: „*Já stará vdova se budu těšit, že nám slíbí toho pana učitele poslat, kterého nám se líbilo ponejpro radit, že by nám byl prospěšný, pro naši církevníčku, nejprospěšnější, s tím se do jejich modliteb poroučím.*“⁶⁰ Kromě vdovy Vodičkové jsou v listech Pražanů jmenovány další ženy, např. majitelka prádelny Barbora Kinsbergerová, hostinská Eliška Kulbrichtová nebo již zmiňovaná matka studenta Kristiána a manželka staršího sboru Anna Volfová. Pisatelé o ženách referují nejčastěji v souvislosti s jednáním na úřadech, kam byli evangelíci předvoláni v případě, že došlo z pohledů úřadů k nějakým prohřeškům. Ženy tu vystupují jako plnohodnotné členky sborů, které stojí na roveň mužům a stejně jako oni prezentují pevně své odhodlání vyznávat evangelickou víru.

V pozdějším období se pak ženy objevují v dopisech především jako osoby, které byly v každodenním styku s kazateli, donášely jim jídlo či poskytovaly pomoc na faře nebo v modlitebně. Zejména ve vokacích venkovských sborů se téměř všude objevuje jako nedílná součást požitků kazatelů donáška jídla, pečení chleba či výslužka o svátcích, to vše samozřejmě zajišťovaly ženy.⁶¹ Například kazatel Pavel Hurban z Velké Lhoty hodnotil úroveň poskytované stravy takto: „... čas od času mi přinášejí dobrý chléb, někdy méně dobrý, ten však nejsem s to sníst, protože jsem zvyklý na chutnější, a dále máslo a ostatní věci, takže je nemusím kupovat.“⁶²

Z listů je patrné, že díky každodennímu styku s kazateli si řada evangelíček získala jejich důvěru a ti se na ně neváhali obracet s různými prosbami, které vyžadovaly určitou osobní zodpovědnost. Členky sboru tak pomáhaly doručovat vzkazy a dopisy, pokud se vydávaly do Uher či přímo do Prešpurku, byly jim svěřovány listy i nemalé obnosy peněz. Ondřej Lazanyi se opakovaně zmiňuje o dceři bývalého člena sboru, který se odstěhoval z Horních Dubenek do Horních Uher do obce Tyrlying.⁶³ Tato mladá žena každoročně přicházela za svou sestrou žijící v Horních Dubenkách a když odcházela, kazatel jí svěřoval dopisy, peníze či knihy, které donášela nejčastěji do Pezinku, někdy cestou zacházela i do Prešpurku.⁶⁴ Kazatelé díky tomu ušetřili značný obnos peněz, který by je stála poštovní přeprava. Jak tato předávka probíhala, naznačují úryvky: „*Když*

⁶⁰ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 350, dopis pražských evangelíků ze dne 26. 9. 1782.

⁶¹ Například sbor ve Velké Lhotě slibuje kazateli, že jídlo budou přinášet všichni věřící. KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 600, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 2. 7. 1798. V originále: „*Culinaria fore ex toto ecclesiani conferunt.*“ Podobně slibují kovanečtí kromě naturálií i chléb. KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 363/2, dopis Ondřeje Petzneka ze dne 2. 10. 1800. V originále „... ex victualibus exempli gratia farina, panis, pisa, lentes, quibus quotannis providebitur sufficienter...“

⁶² KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 362/1799, dopis Pavla Hurbana ze dne 5. 4. 1799. V originále: „...adferunt mihi enim panem interdum bonum, interdum vero etiam malum, quem comedere non possum melioribus assuetus, dein butyrum et cetera ita, ut ea emere non debeam.“

⁶³ Obec Vinosady na Slovensku v okrese Pezinok, německy Tyrlying nebo Terling, původní slovenský název byl Trlink, Trlinok.

⁶⁴ Vinosady jsou od Pezinku vzdálené cca 4 km, Pezinok od Bratislavy cca 25 km.

mi tato mladá žena nabídla možnost dopravit něco do Prešpurku, nechtěl jsem tuto příležitost zbytečně promarnit a nenapsat ti, zvláště když tak lze ušetřit moje i tvoje výdaje za poštu. [...] První dopis prosím dej ihned té mladé ženě, která ho i s jednou knížkou předá v Pezinku do správných rukou.“⁶⁵ Rozumí se, že půjde pěšky, ale jejím prostřednictvím chci všechny peníze panu Lippertovi poslat.“⁶⁶ Zmínka o prešpurském knihkupci Lippertovi naznačuje, že žena nesla peníze za knihy, které byly Lazanyimu posílány z Prešpurku, a to byla vždy dost vysoká částka, musela tedy být opravdu spolehlivá.

Z uvedených skutečností je zjevné, že ženy byly v evangelických komunitách plnohodnotnými členkami a v otázce důvěry ze strany kazatelů nijak nezaostávaly za muži. Pokud pastoři zjistili, že se na ženu dá opravdu spolehnout, plně využívali jejích služeb a pomoci. Role evangeliček byla klíčová také proto, že co se týče loajálnosti vůči kazateli šly příkladem svým dětem, z nichž vychovávaly budoucí členy sboru.

Závěr

Pokud bychom měli shrnout, jak žily ženy evangeličky na konci 18. století, přesněji řečeno, jak jejich roli vnímali pastoři, kteří o nich psali ve svých dopisech, lze obecně říci, že byly přijímány jako plnohodnotné členky sborových komunit, byly v každodenním styku s kazateli a požívaly jejich plné důvěry. Jednalo-li se o jejich manželky, pak měli evangeličtí kazatelé většinou za to, že je lépe žít v manželském svazku než být svobodný. Budoucí partnerka však musela dostát poměrně vysokým nárokům, neboť byla pod každodenním drobnohledem evangelické komunity. Samozřejmostí byla osobní bezúhonnost, mravné chování, pochopení pro manželovu práci a bylo také třeba, aby kazatele dobře reprezentovala před věřícími. Manželky kazatelů byly do jisté míry rovnocennými partnerkami svých mužů, měly nezastupitelnou roli při výchově dětí a do jejich kompetence plně spadalo vedení domácnosti. Zásadní majetkové a finanční otázky však rozhodovali vždy muži. Pokud jejich partnerky pocházely z Uher, musely při pobytu v českých a moravských sborech projevit značnou odolnost, statečně čelily svému osudu, snášely bídné finanční poměry a nedůvěru ze strany katolického okolí a někdy i členů vlastního sboru.

Při výzkumu také badatele neodbytně napadne otázka, jaké bylo vzdělání evangeliček. Zdá se, že vzdělanější byly členky sborů ve městech, zejména vdovy, které vedly živnost, musely umět číst, psát a počítat. Potvrzují to zachované rukopisy členek pražského sboru Lidmily Vodičkové či Anny Volfové. S vysokou mírou jistoty lze také říci, že sami kazatelé se obklopovali vzdělanějšími ženami. Bezesporu to platí o manželkách, neboť víme, že mnozí se stýkali s panskou

⁶⁵ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 600, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 16. 4. 1799. V originále: „Quum haec se foeminea offerat occasio versus Posonium itura, nolui eandem vacuum dimittere, atque te silentio praeterire, precipue quum hac ratione et meis et tuis sumptibus alioquin pro cursu publico exponendis parcatur.“ „Priores rogo trade illico huic foemellae, quae eas cum libello quodam manibus competentibus Basingae resignabit.“

⁶⁶ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 362/1799, dopis Ondřeje Lazanyiho ze dne 14. 2. 1799.

vrchností či vrchnostenskými a státními úředníky. Je otázka, jak to bylo v případě hospodyň na farách. Zde máme doložený zajímavý nálezný dopis hospodyně Susanny Eördegh z roku 1782, který psala místo svého nemocného pána, vsetínského kazatele Jana Hrdličky.⁶⁷ Pevný rukopis a dodržování gramatické normy svědčí o dobrém vzdělání farské hospodyně. V tomto případě lze však stěží generalizovat.

Prezentovaný příspěvek se pokusil na zlomku korespondence z rozsáhlého fondu Michaela Institorise Mošovského naznačit cesty, kterými by se mohlo v budoucnu ubírat bádání týkající se žen evangeliček, ať už v českých zemích nebo v Uhrách. Doufejme, že další studie budou následovat.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Archivy:

Knihovna Evangelického lycea v Bratislavě
Státní oblastní archiv Hradec Králové
Státní oblastní archiv Praha
Státní oblastní archiv Třeboň

Nepublikované prameny:

Fond Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), dopisy z fascikulů č. 348, 350, 354/II, 358/1792, 359/I, 359/II, 360/II, 361/I, 362/1799, 363/1, 363/2, 363/3, 364/1, 364/2, 595/2, 596/1, 596/2, 596/3, 597/1787, 598, 599, 600

Monografie a sborníky jako celek:

- BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci. České Budějovice, 2017.
- BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky. Praha, 2014.
- BEDNÁŘ, František. Památník Českobratrské církve evangelické. Praha, 1924.
- BUREŠOVÁ, Jana. Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století. Olomouc, 2001.
- CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Žena v Jednotě bratrské: zásady, postavy a dědictví. Praha, 1942.
- ČADKOVÁ, Kateřina - LENDEROVÁ, Milena - STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.). Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Pardubice, 2006.
- Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě, I-VI. Praha, 2017, 831 s.
- HREJSA, Ferdinand. Dějiny České evangelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech. Praha, 1927.
- HRUBÁ, Michaela. Zvonění na sv. Alžbětu: odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku. Praha, 2011.
- JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej. Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha, 2009.

⁶⁷ KELB, f. Korespondence Michala Institorise Mošovského (1756-1803), rkp. fasc. 348, dopis Jana Hrdličky ze dne 20. 3. 1782.

- KAŠPAR, Ludvík Bohumil. Po stu letech: památník reformované církve Českomoravské. Praha, 1881.
- LENDEROVÁ, Milena (ed.). Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha, 2002.
- LENDEROVÁ, Milena. K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století. Praha, 2016.
- LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard. Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha, 2009.
- MACEK, Ondřej (ed.). Po vzoru Berojských: život a víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době. Praha, 2008.
- MEDEK, Zdeněk. Na slunce a do mrazu: první čas josefinské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě. Praha, 1982.
- MELMUKOVÁ, Eva. Patent zvaný toleranční. Neratovice, 2013.
- NEČASOVÁ, Denisa. Buduj vlast - posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945-1955. Brno, 2011.
- NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.). Čeští nekatolíci v 18. století: mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí. Ústí nad Labem, 2007.
- NEŠPOR, Zdeněk R. Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem, 2006.
- NEŠPOR, Zdeněk R.. Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století. Ústí nad Labem, 2004.
- PRAŽÁK, Richard. Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha, 1962.
- RYCHETSKÝ, Čestmír. Kazatelé a sbory A. V. a H. V. v Čechách a na Moravě 1781-1918. Praha, 1983.
- SLAVÍKOVÁ, Markéta. Počátky pražského evangelického sboru a. v. očima jeho členů. Edice a analýza korespondence členů pražského evangelického sboru a. v. s Michalem Institorisem Mošovským. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, 2018.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. Moravské exulantky v obnovené Jednotě bratrské v 18. století: obrazy ze života. Praha, 2014.
- TOUL, Jan. Jubilejní kniha českobratrské evangelické rodiny. České Budějovice, 1931.
- VELKOVÁ, Alice. Schuld und Strafe: von Frauen begangene Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. München, 2012.
- VOJÁČEK, Milan. Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha, 2007.

Studie a články v časopisech a sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

- HÁŠ, Jiří. Něco o manželkách husitských hejtmanů. In Heraldika a genealogie, 2007, 40, č. 3-4, s. 227-232.
- KOWALSKÁ, Eva. Die evangelischen Geistlichen als Zensoren und Distributoren von Büchern: Der Fall Michael Institoris Mossotzy (1731-1803). In DUCREUX, Marie-Elizabeth – SVATOŠ, Martin (eds.). Libri prohibiti. Le censure dans l'espace habsbourgeois 1650-1850. Leipzig, 2005, s. 141-150.
- KOWALSKÁ, Eva. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti. Bratislava, 2001, s. 141-165.
- KOWALSKÁ, Eva. Heretici, bludári a proselyti. Formovanie a vnímanie konfesijnej identity českých protestantov po roku 1781. In Obraz druhého v historickej perspektíve 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti. Praha, 2003, s. 135-146.
- KOWALSKÁ, Eva. Heretics and Proselytes: The Formation and Perception of Confessional Identity among Czech Protestants after 1781. In Meeting the other: studies in comparative history. Prague, 2006, s. 71-83.

- KOWALSKÁ, Eva. Neznámy Institoris? Pokus o portrét Michala Institorisa Mošovského (1731-1803). In *Slovenská literatúra*, 2000, roč. 47, s. 429-442.
- KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Gabriela. Pokusy o vzdelávaní prvých českých kazatelů augsburského vyznání. In *Theatrum historiae*, 2019, 24, č. 1, s. 173-190.
- REJCHRTOVÁ, Noemi. Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské. In *Husitství – reformace – renesance*. Praha, 1994, s. 747-753.
- ŠMAHEL, František. Ženy na okraji předhusitské společnosti: konkubíny vesnických farářů. In *Historické listy*, 1992, č. 2, s. 17-19.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. O manželkách kněží, farářů a kazatelů. In *Facta probant homines*. Praha, 1998, s. 479-489.

Počet slov: 10 944

Počet znakov vrátane medzier: 72 143